

«Էջմիածին»

Մաղաքեա Արք. Օրմանեան

Արարատ ամսագիր (Վաղարշապատ),
Թիւ Ա. Շրջան ԻԱ, 31 Յունուար 1888, էջ 5-13

Ա.

Արտաքին եւ նիւթական առարկաներ չեն մեր բանական կարողութեանց նպատակը, այլ ներքին եւ հոգեկան առարկաներն են մեր պահանջաքնները. եւ երբ բնագանցական եւ բարոյական եւ կրօնական սկզբունքներ կորոնենք, կը պարտաւորուիմք կարծես բանական թափանցիկութիւն մը ենթադրել ամեն առարկայի վրայ եւ երեւցածէն անդին եղածը տեսնել, եւ արտաքին եւ նիւթական իրերու ներքին եւ հոգեկան իմաստն ու նպատակը իմանալ: Այդ մեծ ճարտարութեան շնորհիւ մեք կիջնեմք մեր հոգեկան բարձրութենէն մինչեւ նիւթական առարկաները, եւ կը բարձրանանմք մեր նիւթական ստորութենէն մինչեւ հոգեկան առարկաները. եւ այդ իմացական ելեւէջին մէջ կը պահեմք մեր հաստատուն ուղղութիւնը եւ կը գտնեմք մեր մտաւոր դադարման ծանրակէտը:

Բնագանցական եւ բարոյական եւ կրօնական, եւ թէ կամենամք, ուսումնական եւ ազգայնական եւ եկեղեցական ծանր գաղափարներ կը գրաւեն ամեն Հայուն մտադրութիւնը: Ոչ բարձրաստիճան եկեղեցական, ոչ բարձրապաշտօն աշխարհական, եւ ոչ բարձրամտ ուսումնական լինել պէտք է՝ ազգին շահովն ու գործովն զբաղելու համար: Ով որ մարմնոյ մը անդամ է՝ նոյն մարմնոյն կենսական եւ ընդհանրական հոգերը կը քաշէ, բովանդակ մարմինն է որ մի անդամը կպահէ, մարմնոյն ծառայողը մի անդամին ալ ծառայած է: Այդ է բուն պատճառը, որ բարձրաստիճան եկեղեցականին մօտ նորահաս դպիրը, բարձրապաշտօն աշխարհականին մօտ սոսկական մշակը, բարձրամտ ուսումնականին մօտ անուս գձեհիկը, հաւասար ջանիւ փոյթ ունին ազգին եւ եկեղեցոյ վրայ խորհելու, հաւասար եռանդ ունին Օգուտներ պատրաստելու, եւ հաւասար գրգիծ ունին բան մը ըրած լինելու: Ընդհանուր բարեոյն աշխատելուն մէջ կայ յիրաւի իւրաքանչիւր անհատի կարողութեան եւ արդիւնաւորութեան տարբերութիւններ. կան եւ կամեցողութեան եւ յօթարամտութեան զանազանութիւններ. եւ այդ պայմաններուն իրարու հետ համեմատութեան դժուարին հանգոյցներ եւ անլոյծ երեւոյթներ ալ կան, սակայն

ամենուն վրայ Հովանի այդ ճշմարտութիւնն է թէ՛ կապակցեալ եւ միացեալ աշխատութենէն զատ՝ նպատակին Հասնող եւ ամբողջական գործը պաշտպանող բան մը ոչ կայ, եւ ոչ ալ լինել կարող է: Յայտնի ճշմարտութիւնք բացատրութեան եւ ասպցուցութեան չեն կարօտիր: Ուրեմն վերացեալ ճշմարտութեանց վրայ այդ չափն ալ շատ է, մենք մեզի դաժնանք եւ մեր խօսից բուն նպատակին մօտենամք:

Հայրութիւնն մարմին մի է. իւր ամեն ձախորդութիւններով եւ փորձանքներով մէկտեղ՝ մարմին մը լինելէ չէ դադարած: Շատ մասեր վրայ տուեր է, փոքրկացեր ալ է, կորուստներ ալ ունեցել է, այլ չէ ոչնչացեր: Գիտուններ անուն մը աշխարհագրական կըսեն, անուն մը պատմական կըսեպէն, անուն մը կըճնական կըսեն եւ անուններու նշանակութեան վրայ կը վիճեն: Թող վիճեն որչափ որ ուզեն եւ վճռեն որպէս որ ուզեն, միայն թէ իրական լինելը չուրանան. չուրառելի այն՝ որ զգայութեանց աճարկայ է: Հայրութեան մարմինը ըստ որում իրական, բնական Օրինաց զօրութեամբ իւր իրական կեանքը պիտի ցուցնէ իւր գործերով, զի թէ դադարի գործելէ՝ պիտի դադարի եւ ասլքելէ: Իսկ իւր գործերը չեն կարող անցնել այն սահմաններէն անդին՝ գորս ընկերական, քաղաքական, պետական եւ կըճնական բարոյականութիւններն Համահաւասար նշանակած են, եւ որք ի մի գումարեալ կը կազմեն ինչ որ մենք Օրինական գործունէիւթիւն կը կոչենք:

Հայուն գործունէիւթիւնն ալ, փա՛ճք Աստուծոյ, արեւու լուսով եւ աշխարհի տեսով կատարուած գործունէիւթիւն է. կայսերական մեծագ Օր Հրովարտականերու Հովանեաւ պաշտպանուած է զանազան տիրող պետութեանց Համակրանօք ամբացած է: Հայ մարմնոյն իրականութեան Հիմը կազմող գործունէիւթիւնն ոչինչ չունի՝ որով մէկու մը կտակածաւոր կերպարանք կարողանայ ցուցնել:

Այդ գործունէիւթիւնն հնար չէ որ արդիւնաւոր լինի մի միայն Հոգւոյ ըմբռնմանց, մտքի դիտմանց եւ սրտի զգացմանց զօրութեամբ, եթէ չունենանք նաեւ արտաքին կերպեր գործը յաջողցնելու, նիւթական կապեր զօրութիւնները միաւորելու, զգալի միջոցներ գործերը բարդելու: Ո՞վ կուրանայ թէ Հոգի եմք, սակայն ո՞վ ալ կարող է ուրանալ թէ մարմին ալ եմք: Եւ մարմնաւոր կերպեր, եւ միջոցներ շատ աւելի ազդեցիկ են մեր վրայ, մանաւանդ թէ աճանց անոնց մեք ասլքիլ եւ գործել ալ կարող չեմք:

Եթէ ազգային մարմնոց կազմութեան եւ նորա մասանց փոփոխ եւ սերտ կապակցութեան Օրինակ մը փնտռենք, կը գտնենք զայն բրգաձեւ մարմիններու վրայ: Բրգաձեւ կաւարտի ի մի միայն կէտ, որ գերագոյնն է եւ լրում բովանդակ

մարմնոյն եւ այն մի կէտն այնպէս Հանգչած է ստորադաս բոլոր մասերուն վրայ, որ անոնցմէ որն եւ խախտի գազաթնակէտին Հաստատութեան կը դպչի. եւ փոխադարձաբար ամեն մի ստորադաս կէտը կամ մասը այնպէս յարմարած է գազաթնակէտին հետ, որ եթէ անոր ուղղութենէն դուրս լինի մարմինէն ալ դուրս կը սեպուի:

Մեր Հայութեան մարմինն ալ չէ կարող այդ նմանութեան խստութենէն շեղիլ, եւ որք Հայութեան մէջ են կամ լինիլ կը կարծեն, անհնար է որ գազաթնակէտին յարաբերութենէն եւ ուղղութենէն շեղին, եւ տակաւին մարմնայն ամբողջութեան մէջ մնալ կարողանան:

Ազգային մարմնոյն եւ ազգայնութեան կապին վրայ՝ այնչափ եւ անչափ գաղափարներ ունեցողներուն մէջ ալ կարող եմք տարբերութիւններ գտնել՝ գազաթնակէտը ինչ լինելը որոշելու մասին. այլ կարծեմ թէ չեմք կարող տարբերութիւն գտնել գազաթնակէտին ազդեցութիւնը ճանչնալու մասին: Եթէ եւ բնաւ արտաքին կապ մը չլինէր, ազգին ալ զգալի ինչ մը չէր լինէր եւ ինչ որ զգալի չէ, մարդկային կեանքին եւ աշխարհի դրութենէն Օտար բան մը կը լինէր ի Հարկէ:

Ահաւասիկ ի Օսթրիոյն նպատակին Հասած եմք, եւ պէտք է ըսեմք թէ ի՞նչ է Հայութեան բրգաձեւին Հաստատութեան եւ լրման գազաթնակէտը, որոյ ուղղութիւնը պիտի գծէ Հայութեան պարունակութիւնը, եւ որոյ ազդեցութիւնը պիտի կազմէ Հայութեան մասերը:

Գազաթնակէտը Ս. Էջմիածինն է:

Եւ զայդ կարտասանեմք առանց բացառութեան եւ առանց զարտուղութեան: Արդե՞օք Ս. Էջմիածինն զատ ուրիշ մը կարող եղե՞ր է, կամ կարող է՞, կամ կարող պիտի լինի՞ այդ դերը ստանձնել. այդ խնդիրներն մեզի Համար աւելորդ խնդիրներ կը սեպուին. քանի որ իրական գործերու լուծումը փորձառական մեկնութեամբ կը դրուի, եւ ոչ Հնաւորութեանց բացատրութեամբ:

Մեր գոյութեան խորհուրդի կրօնքն է, եւ գաղտնիքը եկեղեցին է. Հայը Հայ է զի Հայադաւան է, առանց այնը Հայը Հայութիւնը թողեր է եւ Հայութեան Համար կորեր է. թող ի Օսին կրօնափոխութեանը ազգափոխ եղածներու տեղերը ու թիւերը: Իսկ Հայուն կրօնքին եւ եկեղեցւոյն լրումը՝ անհակառակ Էջմիածինն է:

Մեր գոյութեան նշանը գործողութիւնն է, եւ կեանք գործունէութիւնն է, Հայը Հայ է զի Հայաբար կը գործէ. աճանց այս պայմանի գործունէութիւնն նպատակէն դուրս է եւ վնասակար է: Թող խօսին Օտարասիրութեամբ տարադէպ նպատակներու ծառայողներուն յիշատակները: Իսկ Հայուն նպատակին ուղղութիւնը բովանդակողը՝ անհակաճակ էջմիածինն է:

Մեր գոյութեան միջոցը տկար զօրութեանց միաւորութեան Հարկաւորութիւնն է: Հայը Հայ է՝ երբ Հայ ընկերաց միութեանց մէջ է. արտաքոյ այդ միութեան աշխատանքը ի գուր չարչարանք է, աճանց Օգնութեան մնալը անտարակոյս վտանգ է: Իսկ Հայուն սեպհական զգացմանց միակ կետրոնը՝ անհակա®ak H=miածինն է:

Մեր գոյութեան արդիւնքը մեր քրտանց բեղմնաւորութիւնն է, մեր պարտեցին պտղաբերութեան աճումն է: Հայը Հայ, երբ Հայ պարտեցին մշակն է եւ երբ իւր Հասուցած պտուղը Օտար թոյնով խանգարուած չէ: Թող խօսին Հայութեան անուամբ գործուած շատ մը բաներու պատճառած անզգալի վնասները: Իսկ Հայուն անխաճն քաղցրութիւն պատրաստողը անհակաճակ էջմիածինն է:

«Ոսկի խարխախն՝ վէմն Հաստատութեան անշարժութեան է, եւ սիւնն Հրեղէն կաթուղիկէ եկեղեցի է»»: Այդպէս կը բացատրէր մեր Երանեալ Լուսաւորիչն՝ Միածնի Իջման տեղւոյն գերահրաշ խորհուրդը: Եւ ինչ որ երկինք ցուցուցին կանխագուշակ ազգամբ երկիր Հաստատեց յայտնի գործողութեամբ: Եւ ինչպէս այն ժամանակ արտաքին նշաններով կը ցուցուէր ապագայն, նոյնպէս եւ այժմ արտաքին նշաններով կը Հաստատուի ներկայն, այնպէս որ եէթ վերցնեմք ամեն արտաքին նշան, չեմք գտներ այլ եւս եւ ոչ զիրար ճանչնալու անհրաժեշտ միջոցը:

Իսկ նոքա՝ որք Լուսաւորչայ լոյս կրծնքէն շեղեցան, Օտար դաւանութեանց աշակերտեցան, կրօնից ազդեցութիւնը մոռանալ ձեւացան, չգործեցին արդեօք եւ ոչ մի Օգուտ Հայ սերնդին Համար, չունի՞ն արդեօք եւ ոչ մի նշանակութիւն Հայութեան Համար: Եւ ինչու չէ՞: Միթէ եւ երախտաւոր Օտարագգիւնե՞ր ալ չունիմք, որ մեր ազգին Համար թանկագին ծառայութիւններ են կատարած: Ամեն ճիւղի, եւ մանաւանդ ուսումնական ճիւղի մէջ, լեզուաբանութեան եւ դպրութեան, աշխարհագրութեան եւ պատմութեան ուսմանց մէջ գնահատելի ծառայութիւններ մատուցին մեզ Հետագնին եւ բանիբուն Օտարագգիւք, երբեմն մասնակի եւ երբեմն ամբողջակի նոցա երկերէն եւ արդիւնքներէն Օգտուեցանք, մինչեւ իսկ նոցա Համակրանքն ալ գնահատեցինք եւ ՀայՕգուտ եւ Հայասէր կոչեցինք այնպիսիները. այլ միթէ Հայագգի ալ կոչեցի՞նք արդեօք:

Տարբեր է բոլորովին ճշմարիտ Հայագագույն Հոգին, միտքն ու սիրտը, մտածմունքն ու գործը: Դրական կերպով Օգուտ մը արտադրած ատեն, բացասական կերպով վնաս մը գործել է կը խիթայ. պատմութիւն քրքրած ատեն՝ ազգային սրտից թելերը թրթրացնող քաղցր յիշատակներուն երկիւղա՛նութեամբ կը Հպի. լեզուն ծաղկեցուցած ատեն՝ սիրտը խամրացնել է կը վախնայ. ուսման լոյսը ծառայել կարծած ատեն՝ կրօնից լոյսը աղօտացնել կը խղճէ. ազգութեան յիշատակները ճանչցուցած ատեն՝ ազգութեան կապերը թուլցնել չմտաբերեր. գիտութեանց մէջ խորամուխ եղած ատեն՝ գիտութեանց փոսեր բանալու չըլլանդգնիր. միով բախ սիրտը չը վաճառէր որ միտքը գնէ:

Ո՛հ, եթէ ներեալ լինէր, ազգային եկեղեցւոյ ծոցէն Հեռացելոց գործած Օգուտները եւ պատճառած վնասները ի կշիռ դնել եւ անաչած դատաստան Հատանել, առանց անձնական խնդիրներու լարծուն գետինը կոխելու, որչափ դիւրաւ կարող պիտի լինէինք իրական գաղափար մը կազմել գանազան խնդիրներու վրայ, որք սաստիկ ջերմութեամբ կը յուզուին ազգայնոց մէջ: Այլ այդ չէ մեր նպատակը. մեզ բաւական է, նաեւ մեր Օրերուն մէջ գործով եւ փորձով Հաստատուած տեսնել. թէ Հայուն Համար շահերուն շահի եւ նպատակներուն նպատակը իւր կրօնքին եւ կրօնական կեդրոնին Հաւատարիմ մնալն է: Սպառնալից արհաւրաց մէջ միակ ելքի միջոցը, դժուարին խնդրոց մէջ միակ ապահով լուծման փաստը, բազմակողմանի պարագայից մէջ միակ ապահով եղանակը: Եկեղեցւոյն եւ Մայր Աթոռոյն անվթարութեան բարձր սկզբունքն է:

«Լոյսն Հասեալ ի վերուստ ի վայր մինչեւ յերկիր Հասանէր», եւ երկիրն բարեբաղդ՝ որ Միածնի իջմամբ լոյսոյն Օթարան կը լինէր, նոյն է որ ծանրածանր փորձանաց ներքեւ Հայ եկեղեցւոյն միակ փրկարար Հանդիսացաւ եւ կը Հանդիսանայ որպէս փոթորկալից ամպրոպաց ժամանակ նաւամատոյցներու բազմալոյս լապտերը:

Աւա՛ղ, որ դժպՀի փորձառութիւններն ալ մեծ դեր ունեցան մեզ ամենացուն այդ ճշմարտութիւնները ուսուցանելու: Եւ որչափ երբեմն թեթեւակի խաբկանք կրօնական Հովանիէն դուրս ապահով վայրեր որոնեցինք, նոյնչափ եւ առաւել Հաստատուն Համոզմամբ կը դառնանք այժմ առ միակ ապաւէնն. եւ այլ եւս չեմք խղճեր մեր անձնախաբուութեան պաշտած մանր կուռքերը ջարդել, եւ լուսաւորչի տեսած Հրեղէն սեան գագաթը փայլող լուսաւոր նշանը պաշտել. «Եւ խաչն լուսոյն ի վերայ նորա»:

Այդ սկզբունքն է, այդ մեր ներքին համոզման ընդունած ճշմարտութիւնն է. այլ կըսէի եւ կըսեմ, եթէ արտաքինն ալ չըկցեմք այդ ներքին համոզման, տակաւին տկար կը մնայ մեր աշխատանքը, եւ նուազ Օգտակար մեր ջանքը: Ամենքնուս սիրտը շարժելու, ամենքնուս քրտինքը միացնելու, ամենքնուս գործը իրարու հետ կապելու, մի ընդհանուր կեդրոն պէտք է, եւ այդ կետրոնին ընդհանրական գլուխ անհրաժեշտ է:

Որչափ արեւը ժուռ կուգայ աշխարհիս վրայ, եւ մի կողմը խաւարցնելով միւս կողմը կը լուսաւորէ, կարծեմ թէ երբեք Հայ զաւակները իւր ճառագայթներէն չզրկէր, այնչափ ցրուած են հողագնտին երեսը: Իբր թէ երբեք մեծ կայսերութեանց ընդարձակատարը գաւառները բաւական չլինէին, գրեթէ ամեն պետութեանց մի կողմը Հայութեան մի նշխար կը գտնուի մնացած: Ամեն լեզու խօսող Հայեր ունինք, մինչեւ իսկ իրենցը չխօսողները լեզուն մոռացեր, պատմութիւնը մոռացեր, Հայրենիքը մոռացեր, այլ կըՕնն են պահպաներ, եւ Իջման Տեղւոյն Հաւատքովը կատարեալ Հայ են: Ուրիշ ի՞նչ կարող եմք գտնել՝ նոցա արտին գրաւիչ, նոցա գոյութեանը ապահովիչ, նոցա միաւորութեանը գործիչ:

Պիտի լռէինք կամակար մեր միակ գազաթնակէտի միացման սկզբունքը կրկնելէն, եթէ երբեք լաւագոյն եւ արդիւնաւորագոյն միջոց մը ուրիշէն առաջարկուած տեսնէինք:

Իսկ այդ սկզբունքը իրագործելու միակ եղանակ կըգտնեմք մեք, գլխոյն եւ անդամաց յարաբերութիւնները ամրապնդել, արտաքին նշանները բազմացնել, փոփոխակի առնչութեանց առիթները պահպանել եւ վերջապէս զգալի ընել այն միաւորութիւնը որ զմեզ կը կապէ, եւ ի սէր միաւորութեան չխղճել եւ չկասիլ ինչ ինչ գոհաբերութեանց արջեւ ալ: Առաջին ազատուելիքը կեանքն է, եւ կեանքը գոյութիւնն է. գոյութեան ձեւերը կենաց զարդերն են միայն:

Այլ թէ ինչպէ՛ս:

Ահա նոր եւ ընդարձակ ասպարէզ որոյ սահմանէն ներս մտնելու կը խիթամ արդարեւ: Կը խիթամ ոչ զի համարձակ խօսելէն կը խուսափիմ, այլ զի մասնաւոր խնդիրներու վրայ խօսելու եւ մանր պարագաներու վրայ երկարատեւ պիտի ստիպուիմ, եւ այս անգամ միայն ընդհանուր տեսակէտով խօսելու նպատակ էի հաստատած. ուստի յարգեմ որոշումս:

Բայց ոչ առանց յիշատակելու թէ յարաբերութեանց մշակուելուն եւ միաւորութեան զգալի կերպերով ամրապնդուելուն մէջ մենք լոկ վարէն վեր չեմք խօսեր. իբր թէ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ զաւակներ, ուր ուրեք որ լինին, պարտաւորութիւն զգան առ Մայր Աթոռն խանդակաթ ցոյցեր ընելու. այլ եւ վերէն վար, այսինքն է որ Մայր Աթոռը պէտք է մոռանայ իւր զաւակները, եթէ եւ սակաւ տասնեակներով տեղ մը խմբուած գտնուին: Բաւական է Ռուսական զաւառաց վրայ անմիջական Հսկողութեամբը՝ եւ Օսմանեան զաւառաց վրայ Կոստանդնուպոլսոյ Աթոռոյն միջնորդութեամբը շատանալ, զի եւ Պարսկաստան եւ Հնդկաստան, Ռումանիա եւ Բուլղարիա, Տրանսիլվանիա եւ Հելլադա, Անգլիա եւ Գաղղիա, Բատաւիա եւ Սինգապուր, յիշեմ եւ Ամերիկան եւ Սիբերիան, պէտք է վրիպին Մայր Աթոռոյ Հսկողութենէն. զի եթէ այն տեղեր այժմէն Օրինաւոր Հսկողութիւն լինի, յետոյ բազմաթիւ կորուստներ ողբալու տխուր Հարկին ներքեւ չեմք գտնուիր: Բայց այդ կէտին վրայ գուցէ վերադառնալ .ouhլ:

Միւս այլ կէտ ոչ նուազ նկատողութեան արժանի Մայր Տաճարին եւ Մայր Հայրապետանոցին դիրքն է: Ամեն անձի Համար նստած տեղը նկատողութեան արժանի է. եւ մանաւանդ թէ անձն ու տեղը, բնակիչն ու բնակութիւնը սերտ յարաբերութիւն ունին: Մայր Տաճարին կամարները անապահով վիճակի մէջ են, պատերը զարդ ու նկար կորսնցուցած, խոնավութիւնն յատակին տիրապետած, Վեհարանի սրահները անձուկ, կերպարանքը յոյժ Համեմատ, թէպէտ այլ եւս ժողովուրդը ճգնազգեսց կըՕնաւորները չըպահանջեր, այլ իմաստազգեսց Հովիւներ:

Ով որ գինքն Հայ կզգայ, թէպէտ եւ երբէք էջմիածնայ սեմը տեսած չլինի, տակաւին կը Հասկանայ թէ անշուք չկրնար լինիլ Առաքելական Աթոռոյ Մայր Տաճարը, Հասարակ չկրնար լինիլ Լուսաւորչեան Գահակալին Հայագումար Օթարանը: Ահաւասիկ գեղեիկ առիթ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ զաւակաց իրենց ջերմ զգացմանց վկայութեան Հաւաստի նշաններ ընծայելու: Միթէ՞ չեմք գիտեր որ լուսմաներու Հաւաքամբ ոսկիներու բիւրեր կազմողը Հասարակութիւններ ալ կան:

Այլ Մայր Տաճարի ներկայն եւ անհրաժեշտ նորոգութիւնն ալ այնպիսի կէտ մի է, որ կարժէ վրան յատկապէս խօսիլ: